

ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΗ «ΔΕΥΤΕΡΗ» ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΤΟΥΣΑ (1710)

Ἡ Ἐγκυκλοπαιδεία Φιλολογική τοῦ Ἰω. Πατούσα, τετράτομο ἀνθολόγιο ἀρχαίων καὶ μεταγενέστερων κειμένων, ποῦ πρωτοεκδόθηκε στὴ Βενετία τὸ 1710, μετὰ ἀπὸ ἐφτάχρονη διδασκαλία τοῦ ἀνθολόγου στὴ Φλαγγίνειο σχολή¹, ἀποδείχτηκε περιζήτητο σχολικὸ ἐγχειρίδιο ὅπως τὸ μαρτυροῦν οἱ πολλές του ἐκδόσεις, οἱ ἀντιγραφές του σὲ χειρόγραφα καὶ οἱ θετικὲς γνώμες μαθητῶν καὶ δασκάλων². Καὶ ὅταν, ὕστερα ἀπὸ ἕναν αἰῶνα σχεδὸν ζωῆς, ἀμφισβητήθηκε ἡ ἀξία της μέσα σ' ἕνα πνεῦμα γενικότερης πολεμικῆς κατὰ τοῦ παιδευτικοῦ συστήματος τῶν γραμματικῶν (Ἄδ. Κοραῆς, 1805)³, ποῦ ἡ Ἐγκυκλοπαιδεία ἀποτελοῦσε συμπλήρωμά τους, καὶ ὅταν ἀκόμα συντάχτηκαν «ἀντίπαλα» σχολικὰ ἐγχειρίδια (Κομμητᾶς 1812, Παπαευθυμίου 1812, Φαρμακίδης 1815)⁴, ἡ Ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ Πατούσα δὲν ἔπαυε νὰ ἐκδίδεται καὶ νὰ χρησιμοποιεῖται.

1. Ἀθανάσιος Ε. Καραθανάσης, Ἡ Φλαγγίνειος σχολή τῆς Βενετίας, Θεσσαλονίκη 1975 σ. 114 - 117, 187 - 189, 338. Ὁ ἴδιος (ἐπιμέλεια) Ἄνθη Εὐλαβείας, Ἀθήνα «Ἐρμῆς» 1978 σ. σε' - οζ'.

2. «Ἡρόδοτον μήτε εἶχον, μήτε ἔχω. Καὶ τοῦτο δεῖγμα ὄχι ἴσως τῆς πρὸς τὰς μούσας ἀνεραστίας μου, ὅσον τῆς τύχης μου, ἥτις ἄς ἔχη χάριν καὶ ὠστόσον, ὅπου ἠδύόκησε μέ τὴν πενίαν νὰ σπουδάσω αὐτὸ ὅπου φαίνομαι, εἰς τοὺς τόμους, τῆς ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Πατούσα» Γεώργιος δάσκαλος Φαρσάλων, 25 Σεπτεμβρίου 1819. (Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισσαίου, Ἐπιστολαὶ διαφόρων (1759 - 1824), Ἐπιμέλεια Γιάννης Α. Ἀντωνιάδης - Μ. Μ. Παπαϊωάννου, Ἀθήνα 1964 σ. 377).

3. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Πρόδρομος Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης, Παρίσι 1805, σ. ια - ρμδ.

4. Στέφανος Κομμητᾶς, Ἐγκυκλοπαιδεία ἑλληνικῶν μαθημάτων, Βιέννη 1812 - 14, τόμοι 11. Βασίλειος Π. Π. Εὐθυμίου, Στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, Βιέννη 1812 - 13, τόμοι 4. F. Jacobs - Θ. Φαρμακίδης, Στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, Βιέννη 1815 - 18, τόμοι 4. Στὸν πρόλογο τοῦ α' τόμου σημειώνει ὁ Φαρμακίδης: «Ἀπὸ τὰ 1710, καθ' ὃν καιρὸν ὁ ἐξ Ἀθηῶν Ἰωάννης ὁ Πατούσας μαθὼν τοὺς περὶ τὰ Ἑλληνικὰ φιλομαθοῦντας ἐστερεῖσθαι πάντων, ὀλίγον δεῖν, τῶν ἀναγκαίων βιβλίων πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σπουδαζομένου, καὶ θέλων νὰ θεραπεύσῃ ὀπωσοῦν τὸ κακὸν τοῦτο ἔκαμε καὶ ἐξέδωκε πρώτην φοράν τὴν εἰς ὅλους τοὺς καὶ ὀλίγον τὴν Ἑλληνικὴν γλώσσαν διδασκόμενους τετράτομον Ἐγκυκλοπαιδείαν...».

Τὰ ἴδια χρόνια ἐμφανίζονται καὶ κριτικότερες τοποθετήσεις ἀπέναντι στὴν Ἐγκυκλοπαιδεία, π.χ. «Ἐρμῆς ὁ Λόγιος» 1817 σ. 85, 1819 σ. 389. Οἱ μεταγενέστεροι ἱστορικοὶ θὰ γίνουν ἀυστηρότεροι, λιγότερο ὁ Γ. Γ. Παπαδόπουλος, Ἐκθεσις περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου... Λόγος περὶ τῶν Προγενεστέρων Ἑλληνικῶν σχολείων. Ἀθήνα 1857 σ. 4 καὶ ὁ Δ. Θερειανός, Ἀδαμάντιος Κοραῆς τ. Α', Τεργέστη 1889, σ. 83: «Ὁ Πατούσας διὰ τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας του ὠρεξε χεῖρα βοηθὸν εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἀλλ' ὡς ἱερεὺς ἐπέτασσε τὴν φιλολογίαν εἰς τὴν θεολογίαν ὅπως ἔπραττον καὶ ἐν τῇ Ἐσπερίᾳ οἱ ἀριστεῖς τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας. [...] Ἡ χρονολογικὴ μόνον κατάταξις καὶ ἐκλογὴ ἐμποιῶσι φρίκην».

Τῆς Ἐγκυκλοπαίδειας τοῦ Πατούσα μᾶς εἶναι γνωστές 19 ἐκδόσεις⁵: 1710, 1741, 1744, 1758, 1778, 1780, 1795, 1802, 1804, 1805, 1811, 1811-14, 1813, 1817, 1819 (τρεῖς ἐκδόσεις), 1829, 1839. Στὸν Κατάλογο τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἁγίας Λαύρας Καλαβρύτων⁶, ποὺ κυκλοφόρησε πρόσφατα, βιβλιογραφεῖται ὁ Δ' τόμος μιᾶς ἄλλης ἐκδοσης ποὺ βγήκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τυπογράφο, τὸν ἴδιο χρόνο, 1710. Σημειώνω ἐδῶ τὶς περιγραφές τῆς πρώτης καὶ τῆς «δεύτερης» ἐκδοσης, ἐνῶ στὴ σ. 147, εἰκόνες 1,2, βρίσκονται ἀντίστοιχα φωτογραφίες τῶν τίτλων τους.

Ἐγκυκλοπαίδεια Φιλολογική. Εἰς τέσσαρας τόμους διηρημένη, πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων καὶ φιλομαθῶν τῆς ἐλληνικῆς γλώττης συναρμοσθεῖσα, προσφωνηθεῖσα δὲ τῷ Ἐκλαμπροτάτῳ καὶ Ἐνδοξοτάτῳ Κόμητι, φιλοσοφίας τε καὶ ἰατρικῆς Διδασκάλῳ Ἐξοχωτάτῳ Κυρίῳ Σπυρίδωνι τῷ Περουλίῳ, εὐπατρίδι Ἀθηνῶν, παρὰ τοῦ ἐν Ἱερεῦσιν Αἰδεσιμωτάτου καὶ Λογιωτάτου Ἰωάννου Πατούσα, τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν, Φιλοσοφίας καὶ ἱερᾶς Θεο-

5. Ὅλες οἱ ἐκδόσεις στὴ Βενετία ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκδοση τοῦ 1811 - 14 ποὺ βγήκε στὴν Πετρούπολη καὶ εἶναι γνωστοὶ ὁ Α' καὶ ὁ Β' τόμος της. Ἡ ἐκδοση τοῦ 1741 παραγγέλθηκε ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία τῆς Νεαπόλεως. Ὅλων τῶν ἐκδόσεων γνωρίζουμε πλήρεις σειρές ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Β' τόμο τῆς ἐκδοσης τοῦ 1813: σὲ δύο δεμένες σειρές ποὺ ὑπάρχουν στὸ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Βενετίας ὁ τόμος αὐτὸς ἔχει ἀναπληρωθεῖ μὲ ἀντίστοιχο τόμο τῆς ἐκδοσης τοῦ 1819. Ἴσως δὲν κυκλοφόρησε.

1710	Σάρος	:	Legrand 18 αἱ.	ἀρ. 64 καὶ
			Λαδᾶς - Χατζηδηῖμος 18 αἱ. τ. Α'	ἀρ. 2
1741	F. Pitteri	:	Legrand 18 αἱ.	ἀρ. 284
1744	Βόρτολης	:	Legrand 18 αἱ.	ἀρ. 314
1758	Βόρτολης	:	Λαδᾶς - Χατζηδηῖμος 18 αἱ. τ. Α'	ἀρ. 77
1778	Σάρος	:	Legrand 18 αἱ.	ἀρ. 914.
1780	Γλυκῆς	:	Legrand 18 αἱ.	ἀρ. 996
1795	Γλυκῆς	:	Λαδᾶς - Χατζηδηῖμος 1791 - 1795	ἀρ. 212
1802	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 117
1804	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 251
1805	Θεοδοσίου	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 332
1811	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 632
1811 - 14	Πετρούπολη	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 633, 805
1813	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 753
1817	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 964
1819	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 1151
1819	(δύο ἐκδόσεις) [Γλυκῆς]:	:	Λαδᾶς - Χατζηδηῖμος, ὁ.π.	
1829	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 1848
1839	Φοῖνιξ	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 3116

Τὴν Ἐγκυκλοπαίδεια ἀναγράφουν οἱ κατάλογοι ἐκδοτῶν καὶ βιβλιοπωλῶν ὡς τὸ τέλος τοῦ 19ου αἱ.

6. Δ ἡ μ η τ ρ α Π ι κ ρ α μ ἔ ν ο υ - Β ἄ ρ φ η, Ἁγία Λαύρα Καλαβρύτων. Β' Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς 1. Κατάλογος ἐντύπων (1502 - 1943), Ἀθήνα, Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν/Ε.Ι.Ε. ἀρ. 22, 1978 σ. 207.

λογίας Διδασκάλου, και τοῦ ἐν ταῖς κλειναῖς Ἐνετίαις Φλαγγινιανοῦ Ἑλληνομουσείου Γυμνασιάρχου· ὑφ' οὗ και συνελέχθη. Τόμος Τέταρτος. Ἐνετίησιν, α ψ ι'. Παρὰ Νικολάω τῷ Σάρω. Con Licenza de' Superiori, et Privilegio.

8ο 2 φ. χ. ἀρ. + σ. 416

Ἐγκυκλοπαιδεία φιλολογικὴ εἰς Τέσσαρας Τόμους διηρημένη, πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων και φιλομαθῶν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώττης συναρμοσθεῖσα, Καὶ ἐκ διαφόρων Λόγων, Ἐπιστολῶν, και Ποιημάτων τῶν Ἐπισημοτέρων Ἀγίων Πατέρων, και Ἱερῶν Διδασκάλων, και ἔθνικῶν Ρητόρων και Ποιητῶν συλλεχθεῖσα, Νεωστὶ δὲ τὸ πρῶτον μετὰ πλείστης ἀκριβείας τε και διορθώσεως ἐκδοθεῖσα. Τόμος τέταρτος. Ἐνετίησιν, αψι'. Παρὰ Νικολάω τῷ Σάρω. Con Licenza de' Superiori, et Privilegio.

8ο 2 φ. χ. ἀρ. + σ. 416

Σημειῶνω ἐπίσης μιὰ λεπτομερέστερη συγκριτικὴ περιγραφή τῶν δύο ἐκδόσεων (τόμος Δ')

φ. 1 : σελίδα τίτλου (διαφορετικοῦ) και στὶς δύο ἐκδόσεις.

φ. 1^ν : σελίδα λευκὴ και στὶς δύο ἐκδόσεις.

φ. 2^ρ : Α' ἐκδοση: *Εἰς τὸν Τόμον τῶν ποιητῶν Ἐπίγραμμα* [ὑπογράφει :] *Ὁ Ἱερεῦένσιν ἐλάχιστος Λιβέριος Κολέτης Ἀθηναῖος*. Β' ἐκδοση : *Ἐλεγχος τῶν ἐν τῷ δ' Τόμῳ περιεχομένων*.

φ. 2^ν : Α' ἐκδοση : *Ἐλεγχος τῶν ἐν τῷ δ' Τόμῳ περιεχομένων*. Β' ἐκδοση: σελίδα λευκὴ.

σ. 1 - 412 [= 416] και στὶς δύο ἐκδόσεις πανομοιότυπες με ἐπανάληψη και τῶν τυπογραφικῶν λαθῶν· π.χ. στὴ σελιδαρίθμηση: 36, 73 και 411, 416 και 415, 412.

Ἐχουμε λοιπὸν και ἐδῶ ἐπανάληψη τῆς «συνήθειας» τῶν ἐκδοτῶν ποὺ ὀνομάστηκε τεχνητὸς ἐκσυγχρονισμὸς τῶν ἐκδόσεων⁷: μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε ὅτι κάποια στιγμή ἀπὸ τὰ ἀδιάθετα σώματα τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Πατούσα ἀφαιρέθηκαν τὰ δύο πρῶτα φύλλα, τυπώθηκαν ἄλλα γιὰ ἀντικατάστασή τους και δέθηκαν με τὸ παλιὸ σῶμα.

Οἱ οὐσιαστικὲς ἀλλαγὲς ποὺ ἔφερε ὁ «τεχνητὸς ἐκσυγχρονισμὸς» εἶναι: 1) ἀπαλείφθηκε ἀπὸ τὸν τίτλο τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα Ἰω. Πατούσα και ἡ ἀφιέρωση στὸ Σπυρίδωνα Περούλη. 2) Ἀφαιρέθηκε τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Λιβέριου Κολέτη 3) Ἀντίθετα, διατηρήθηκε ἡ χρονολογία 1710 και τὸ ὄνομα τοῦ ἐκδότη Ν. Σάρου, προστέθηκε μάλιστα και τὸ σῆμα του στὸν τίτλο ποὺ

7. Φίλιππος Ἡ. Ἡλιοῦ, Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία Α' Τὰ βιβλιογραφικὰ κατάλοιπα τοῦ E. Legrand και τοῦ H. Pernot, Ἀθήνα 1973 σ. 25 - 27. Πβ. και Τ. Ε. Σ κ λ α β ε ν ἱ τ η ς, Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (1536-1799), *Θησαυρίσματα* 14 (1977) 138, 148.

ΕΦΕΞΗΣΤΟΡΕΤΙΛΘΕΤΑ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ

Εἰς Τέσσαρας Τόμους δημοσίηται, πρὸς Χρῆστον
† Φιλολόγων ἐξ Φιλομαθῶν † Εὐλωπιῆς

Γλώττης συναρμολογῆσαι,

Προσπανθήσασα διὰ τῆς Ἐκλογμυπρωπῶν, καὶ Ἐπέξεσταιγι

Κήρυξι, φιλοσοφίας τε καὶ ἱστορίας
Διδασκαλῶν Ἐξοχαιότητι,

Κ Τ Ρ Ι Ω Κ Τ Ρ Ι Ω

ΕΦΕΞΗΣΤΟΡΕΤΙΛΘΕΤΑ

Τ Ω Π Ε Ρ ΟΥ Α Γ Ω

Εὐπαρεθὶ Δ' Ὀμῶν, παρὰ τὴν ἐν Ἱερῶν Διδασκαλιῶν,
καὶ Λογιστικῶν

Γ Ω Α Ν Ν ΟΥ Π Α Τ ΟΥ Σ Α

Τῶν ἐξ Ἀδελφῶν φιλοσοφίας καὶ ἱερῶν Θεολογίας Διδασκαλῶν,
καὶ τῶν ἐν ταῖς Κληρικαῖς Ἐκτιμῶσι Φιλολογίας Ἐξοχαιότη-
τησιν Ἱστορίας τε καὶ ἱστορίας

ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ.

Ε Ν Ε Τ Ι Η Σ Ι Ν, αΨι.

Παρά Νικολάου τῶν Σόφω.

Con Licenza de' Superiori, & Privilegio.

Εικ. 1. Ὁ τίτλος τῆς πρώτης ἐκδόσεως

ΕΦΕΞΗΣΤΟΡΕΤΙΛΘΕΤΑ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ

Εἰς Τέσσαρας Τόμους δημοσίηται, πρὸς Χρῆστον
† Φιλολόγων ἐξ Φιλομαθῶν † Εὐλωπιῆς

Γλώττης συναρμολογῆσαι,

Καὶ ἐκδιεφόρου λόγων, Ἐπιτομῶν, καὶ

Ποιημάτων τῆς Ἐπισημοτέρας Ἀγίας

Πατρῶν, Σ' Ἱερῶν Διδασκαλῶν, &

ἔθνησιν Π' ἱστορίας, Σ' Παισιῶν

συνάλεχθῆσαι,

Νεοὶ δὲ τὸ ἀνωτέρω μὲν πλεῖστον ἀνεβίβηται τε καὶ
διορθώσασθαι ἐκδόθησασα.

ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ.

Ε Ν Ε Τ Ι Η Σ Ι Ν, αΨι.

Παρά Νικολάου τῶν Σόφω.

Con Licenza de' Superiori, & Privilegio.

Εικ. 2. Ὁ τίτλος τῆς «δευτέρας» ἐκδόσεως

μαζί με έπτά νέες σειρές κείμενο κάλυψαν τὸ κενὸ ποὺ δημιούργησαν οἱ παραπάνω ἀπαλείψεις: ὁ ὄρος τεχνητὸς ἐκσυγχρονισμὸς τροποποιεῖται γιὰ τὴν περίπτωσή μας σὲ «τεχνητὴ ἀνακαίνιση». Ἀνακαινίστηκε βέβαια ἡ πληρέστερη πρώτη ἔκδοση μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Πατούσα ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ ἔγγραφα γιὰ τὴν ἄδεια ἔκδοσής της (2 καὶ 4 Δεκεμβρίου 1709).

Τὸ βιβλίο στὴν ἀνακαίνισή του θέλησαν νὰ γίνεῖ ἀπρόσωπο: θυσιάστηκαν ἡ ἀφιέρωση στὸν Περούλη, τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Κολέτη ἀκόμα καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα Ἰω. Πατούσα. Θέλησαν ἀκόμα νὰ δείχνει μὲ σαφήνεια, ἀπὸ τὸν τίτλο, τὰ περιεχόμενά του: Λόγοι, ἐπιστολές, ποιήματα τῶν ἐπισημοτέρων ἁγίων Πατέρων καὶ ἱερῶν διδασκάλων καὶ ἐθνικῶν ρητόρων καὶ ποιητῶν.

Ἀναζητώντας ἐξηγήσεις γιὰ τὶς παραπάνω μεταβολές ἄς ψηλαφήσουμε τὰ γεγονότα στὸ χῶρο καὶ στὸ χρόνο ποὺ γεννήθηκε καὶ κυκλοφόρησε τὸ βιβλίο (Βενετία 1708-1713) ⁸.

Αὐγουστος-τέλος 1708: Ἀ ν θ η Εὐ λ α β ε ί α ς.

Φεβρουάριος 1709: Καθολικὴ ὁμολογία πίστεως τοῦ Μελέτιου Τυπάλδου καὶ τῶν ὀρθοδόξων ἐφημερίων τῆς Βενετίας παρὰ τὶς ἀντιδράσεις τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος.

(Ἀρχές) 1710: Ἐ γ κ υ κ λ ο π α ι δ ε ί α Φ ι λ ο λ ο γ ι κ ῆ.

10 Ἰουνίου 1712: Καταδίκη τοῦ Μελέτιου Τυπάλδου ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο.

11 Νοεμβρίου 1712: Θάνατος Ἰω. Πατούσα.

6 Μαΐου 1713: Θάνατος Μελέτιου Τυπάλδου.

Ἡ Ἐγκυκλοπαίδεια ἦταν τὸ βιβλίο ποὺ συντάχτηκε τὴν κορυφαία σὲ ἔξαρση ὥρα τοῦ πνευματικοῦ κύκλου τῶν ἀνθρώπων ποὺ ζοῦσαν γύρω στὸ Φλαγγινιανὸ καὶ τὸν Τυπάλδο καὶ ἐκφράστηκε μὲ τὰ «Ἀνθη Εὐλαβείας», ἀλλὰ καὶ παράλληλα μὲ τὴν κορύφωση τῆς κρίσης, ποὺ δὲ φαίνεται νά ναι μόνο θρησκευτικὴ, στὴν Ἑλληνικὴ Ἀδελφότητα τῆς Βενετίας ⁹. Ὅταν αὐτὴ ἡ κρίση θὰ ξεσπάσει καὶ θὰ κριθεῖ δὲν θὰ εἶναι χωρὶς ἐπιπτώσεις γιὰ τὸ συγγραφέα καὶ τοὺς συντελεστὲς τοῦ βιβλίου (Ἰω. Πατούσας, Γ. Πατούσας, Λ. Κολέτης, Ἄντ. Στρατηγὸς) ποὺ ἀνήκουν ὅλοι στὸν κύκλο τοῦ Τυπάλδου. Καὶ ὅταν μιᾶμε γιὰ ἐπιπτώσεις, πρέπει νὰ σκεφτόμαστε τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως (καὶ τῶν Ἱεροσολύμων, αὐτὴ τὴν ἐποχὴ) μὲ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ πείθει καὶ τὶς δυνάμεις ποὺ κινεῖ.

8. Ἰωάννης Βελούδης, Ἑλλήνων Ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετία, Βενετία 21893 σ. 87 - 89. Τὴν ὑπόλοιπη βιβλιογραφία: Μ. Ι. Μανούσακας, Βιβλιογραφία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Βενετίας Μέρος Α': Γενικά, *Θησαυρίσματα* 10 (1973) 7 - 87 καὶ Καραθανάσης ὅ.π.

9. Κ. Θ. Δημαρᾶς, Εἰσαγωγικὰ στὴν μελέτη τῆς συλλογῆς «Ἀνθη Εὐλαβείας», *Μηνιόσηνον Σοφίας Ἀντωνιάδην*, Βενετία 1974 σ. 346 - 349.

Ἡ πατριαρχική καταδίκη τοῦ Μελέτιου Τυπάλδου καὶ τῶν ἀνθρώπων του δὲν ἔφερε τέτοιες ἀνατροπές πού νά δικαιολογοῦν ἀπαγορεύσεις καὶ διώξεις στή Βενετία: στὸ Φλαγγινιανό, στήν Ἐκκλησία καὶ στὰ τυπογραφεῖα οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι σχεδὸν παραμένουν παρόλο πού ἡ καταδίκη ἀπαιτοῦσε παραμερισμὸ τῶν φιλοδυτικῶν¹⁰.

Ἀντίθετα ὁ ἐμπορικὰ εὐαίσθητος τυπογράφος, πού γνώριζε ὅτι ἂν ὁ πατριαρχικὸς ἀφορισμὸς δὲν ἦταν τόσο δραστικὸς στή Βενετία, ἴσως νά ἦταν ἀποτελεσματικότερος στοὺς πιστοὺς ὀρθόδοξους τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου καὶ οἱ ἀγοραστὲς τῶν βιβλίων του, φαίνεται ὅτι προσαρμόστηκε στὶς ἀπαιτήσεις τῆς πατριαρχικῆς καταδίκης, γι' αὐτὸ καὶ ἀφαίρεσε τὰ ὀνόματα πού καὶ ἀπὸ μόνον τους θά κινοῦσαν ὑποψίες κακοδοξίας γιὰ ἓνα σχολικὸ βιβλίο, μέσα σ' ἓνα κλίμα, πού κάθε ἄλλο παρὰ ἀπαλλαγμένο ἀπὸ προκαταλήψεις καὶ φανατισμοὺς ἦταν.

Τρία χρόνια μετὰ τὴν ἐκδοση τοῦ βιβλίου μόνον ὁ Γ. Πατούσας¹¹ βρίσκεται στή Βενετία· ἀπὸ τοὺς ἄλλους συντελεστὲς τῆς Ἐγκυκλοπαίδειας ὁ Λ. Κολέτης καὶ ὁ Ἀντ. Στρατηγὸς ἔχουν φύγει· ὁ συγγραφέας-ἀνθολόγος Ἰω. Πατούσας πεθαίνει στὶς 11 Νοεμβρίου 1712¹², τὸ ἴδιο καὶ ὁ Μελέτιος

10. Τὸ δείχνουν οἱ κατάλογοι τῶν δασκάλων τοῦ Φλαγγινιανοῦ, τῶν ἐφημερίων τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τῶν συντελεστῶν τῶν ἐλληνικῶν ἐκδόσεων· ἀκόμη ἡ συλλογὴ *Graeciae obsequia* (1716), ὅπου ἐπαινοὶ γιὰ τὸ Μελέτιο Τυπάλδο. Ἀπὸ ἄλλη κατεύθυνση ὁ Γ. Τραπεζούντιος παραπονεῖται στὸ Χρῦσανθο Ἱεροσολύμων (1712) ὅτι οἱ τυπαλδικοὶ τὸν ἀποκλείουν ἀπὸ τυπογραφικὲς ἐργασίες. Ὁ Φραγκίσκος Μηνιάτης (1717) παραπονεῖται ὅτι λογοκρίθηκαν οἱ «*Διδαχές*» τοῦ γιοῦ του Ἡλίου Μηνιάτη (Βενετία 1717) ἐνῶ δὲ δόθηκε ἄδεια νά ἐκδοθεῖ ἡ «*Πέτρα Σκανδάλου*» ἀπὸ «*τοὺς νεοτερικοὺς ἀρνητὰς καὶ ὀπαδοὺς τοῦ ἐν δυστυχῇ τῇ λήξει ἀμελετήτου Τ(υπάλδου)*». (Μ. Γε δ ε ῶ ν, Τυπάλδου-Στάη συμμορία (1668 - 1712), *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 33 (1913), καὶ αὐτοτελῶς Κωνσταντινούπολη 1913 σ. 59 - 60). Οἱ μαρτυρίες αὐτὲς δείχνουν τὴν ἔνταση πού συνέχισε νά ὑπάρχει μετὰ τὴν καταδίκη τοῦ Τυπάλδου. Ἡ τελευταία μαρτυρία παρουσιάζει προβληματικὲς τὶς σχέσεις Ἡλίου Μηνιάτη - Μελέτιου Τυπάλδου ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερο πρόβλημα Μηνιάτη, πού ἂν τὸ 1717 φαίνεται νά λογοκρίνεται γιὰ τὴν «ὀρθοδοξία» του, 142 χρόνια μετὰ θά λογοκριθεῖ γιὰ τὶς δυτικῆς ἐπίδρασης «κακοδοξίες» του: τὸ πρόβλημα ἔθεσε σφαιρικὰ ὁ Κ. Θ. Δ η μ α ρ ᾱ ς, ὁ.π. σ. 345.

11. Μεταγενέστερες μαρτυρίες ἀπὸ τὴ Βενετία μιλοῦν γι' αὐτὸν μὲ περιφρόνηση, πού ἴσως νά μὴν εἶναι ἄσχετη καὶ ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ προκατάληψη: 1742 - 1751 ὁ Ἰωάννης Πρίγκος (Β. Σ κ ο υ β α ρ ᾱ ς, Ἰωάννης Πρίγκος, Ἀθήνα 1964 σ. 34) καὶ ὁ Νικόλαος Καραϊωάννης πού σημειώνει «ἀνάθεμα» δίπλα στὸ ὄνομα τοῦ Γ. Πατούσα στὸν κατάλογο συνδρομητῶν τοῦ βιβλίου *Ὁδὸς Μαθηματικῆς* τοῦ Μπαλάνου Βασιλόπουλου, Βενετία 1749 (ἀντίτυπο Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας)· πβ. καὶ Ἄ θ. Ε. Κ α ρ α θ α ν ᾱ ς η ς, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ρητορικὴ στὸν Ἁγιο Γεώργιο Βενετίας, *Θησαυρίσματα* 9 (1972) 166.

12. «*Δύο τῶν ἀνατροπέων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐπέθαναν, ὁ ἓνας εἰς τὸ σπῆτι του ὡσὰν ἀμετανόητος, ὁ ἄλλος, ἤγουν Ἰωάννης Πατούσας Ἀθηναῖος καθηγητῆς τοῦ Φλαγγινιανοῦ, ἐλληνομουσείου μέσα εἰς ἓνα καπηλεῖον ἐν πόλει λεγομένη Κένεδα τοῦ Φριου-*

Τυπάλδος στις 6 Μαΐου 1713. Ὑποθέτω ἀπὸ τὸ 1713 τὸ χρόνο πρόσφορο γιὰ νὰ τοποθετήσουμε τὴν «τεχνητὴ ἀνακαίνιση» τῆς Ἐγκυκλοπαίδειας. Τὸ 1720 φαίνεται νάχει περάσει ὁ ἀνακαινισμένος τίτλος τῆς στὸν κατάλογο τοῦ τυπογράφου¹³.

Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν / Ε.Ι.Ε

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

Ο ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΤΕΡΓΕΣΤΗΣ

Ἀπὸ τὶς μελέτες πὺ ὡς τώρα ἔχουν γραφεῖ γιὰ τὸν Ρῆγα Βελεστινλῆ δὲν φαίνεται νὰ ἔχει γίνει συστηματικὴ ἔρευνα στὰ ἀρχεῖα τῆς Τεργέστης, τῆς πόλης ὅπου ἔγινε ἡ σύλληψή του στὶς 19 Δεκεμβρίου 1797¹.

Στὸ Archivio Diplomatico di Trieste καὶ συγκεκριμένα στὸν φάκελο "Atti di Polizia Segreta 1797" βρέθηκαν δύο ἔγγραφα, γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ γίνει

λίου, ὥστε ὁποῦ, ὑποβάλλει ὁ ἅγιος μεγαλομάρτυς ἐκδικεῖται τοὺς ἐχθροὺς τοῦ ναοῦ του»
Ἔτσι γράφει στὶς 25 Μαΐου 1713 ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Δ. Νοταρᾶς στὸ Χρῦσανθο Ἱεροσολύμων. Πηγὴ τοῦ γράμμα τοῦ Ν. Κομνηνοῦ-Παπαδόπουλου ἀπὸ τὴν Πάδοβα (Μ. Γ ε δ ε ὦ ν, ἹΑρχεῖον Ἑκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τ. Α' 1911 σ. 133 - 136).

13. Κατάλογος Σάρου - Βόρτολη, Βενετία 1720: Φ. Ἡ λ ι ο Ὑ, Προσθῆκες Α' ὀ.π. σ. 146. Ἡ ἀναγραφὴ, ἀναλυτικὴ ἀλλὰ χωρὶς ὄνομα συγγραφέα, εἶναι τεκμήριο γιὰ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἀναφέρεται στὴν ἀνακαινισμένη ἔκδοση. Τὸ βιβλίον σημειώνεται πολὺ συνοπτικὰ καὶ στοὺς ἐπόμενους γνωστοὺς καταλόγους Σάρου - Βόρτολη ὡς τὸ 1744 πὺ ἔχουμε τὴν ἐπόμενη ἔκδοσή τους, πλήρη ἀνατύπωση τῆς ἀρχικῆς πρώτης ἔκδοσης τοῦ 1710, ὅπως δηλώνεται ρητὰ καὶ στὴν τυπωμένη ἄδεια ἔκδοσῆς τῆς (16 Σεπτεμβρίου 1743).

1. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ πὺς παρὰ τὸν σημαντικὸ ρόλο πὺ διαδραμάτισε ἡ Τεργέστη στὴν ὄλη ὑπόθεση, δὲν μπορούμε νὰ μιλάμε γιὰ εὕρεση πλοῦσιων νέων στοιχείων. Φαίνεται πὺς ὁ ὄγκος τῶν ἔγγραφων διαβιβάστηκε στὴ Βιέννη, ὅπως μπορεῖ νὰ συμπεράνει κανεὶς ἀπὸ τὰ ἔγγραφα πὺ κυρίως ἔχουν δημοσιευθεῖ ἀπὸ τοὺς: Ε. L e g r a n d καὶ Σ π. Λ ά μ π ρ ο, ἹΑνέκδοτα ἔγγραφα ἔξαχθέντα καὶ δημοσιευθέντα ὑπὸ Αἰμ. Λεγρᾶνδ μετὰ μεταφράσεως ἑλληνικῆς ὑπὸ Σπυρ. Λάμπρου, ἹΑθ. 1891 (στὸ ἐξῆς: L e g r a n d - Λ ά μ π ρ ο ς) καὶ Κ. ἹΑ μ α ν τ ο, ἹΑνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρῆγα Βελεστινλῆ, ἹΑθ. 1930. Γιὰ μιὰ κάπως διεξοδικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Ρῆγα Βελεστινλῆ βλ. Α. Μ a n e s s i s, L'activité les projets politiques d'un patriote grec dans les Balkans vers la fin du XVIIIes., Balkan Studies, Γ (1962) 78 - 79 σημ. 9 καὶ κυρίως Λ. Β ρ α ν ο Ὑ σ η ς, Ρῆγας, Βασ. Βιβλιοθήκη ἀρ. 10, ἹΑθ. 1953.

Στὸ Archivio di Stato di Trieste καμιά ἐνδειξη γιὰ τὸ πέρασμα τοῦ Ρῆγα ἀπὸ τὴν Τεργέστη δὲν ἔμεινε, ἀπ' ὅσο μπόρεσα νὰ διαπιστώσω. Πολὺ πὺ φυσικὸ ἦταν νὰ μὴν ὑπάρχει κανένα στοιχεῖο, ἄμεσα σχετιζόμενο μετὰ τὴν ὑπόθεση, στὸ ἹΑρχεῖο τῆς ἹΕλληνικῆς Κοινότητος Τεργέστης, ἀφοῦ ἡ Κοινότητα δὲν εἶχε καμιά ἀνάμειξη ἐπίσημα μετὰ τὸ θέμα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν πρωτεύοντα ἡ μὴ ρόλο πὺ διαδραμάτισαν μέλη τῆς ἡ ἀπλῶς ἹΕλληνες κάτοικοι τῆς πόλης.